

Hazar Çevresinde Bin Yıl
Lev Nikolayeviç GUMİLËV
(Çev.: Ahsen BATUR)

İstanbul: Selenge Yayınları, 2019, 4. Baskı, 392 sayfa, ISBN: 978-975-8839-07-0

Fatih ÇELİK*

Hazar Çevresinde Bin Yıl isimli kitabın yazarı Lev Nikolayeviç Gumilëv 1912 yılında Rusya'da Kırım Türkü bir anneden dünyaya gelmiştir. Annesi aynı zamanda dönemin önemli şairlerindedir. Yazarın babası rejim muhalifliği suçlamasıyla Rusya'da kurşuna dizilmiştir. Aynı zamanda Gumilëv de defalarca tutuklanmıştır. İçinde bulunduğu zor şartlar altında Gumilëv, etnoloji, Eski Türkler, Hunlar ve Hazar Çevresindeki Halklarla ilgili incelemelerde bulunan çalışmalar yapmış ve 1992 yılında vefat etmiştir.¹

Rusya'da 1990'da yayımlanan Hazar Çevresinde Bin Yıl Selenge Yayınları tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Kitapta Gumilëv, 9 bölümlük bir çerçevede çalışmasını sunmaktadır. Birinci bölümde etnogenezⁱⁱ kavramı, ikinci bölümde oykümenalarınⁱⁱⁱ tipi başlığı altında, Çinlilerin Avrupa'ya geçememe nedenleri, İran ve Turan Bölgesindeki etnosların mücadeleleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde kızgın passionerlik^{iv} bölgesi anlatılırken Büyük Avrasya Bozkırları içerisinde Hyung-nuların (Asyalı Hunlar) göçebe dünyasındaki yükselişi ve düşüşü incelenmektedir. Dördüncü bölümde 'etnik kaynaşma bölgesi' başlığı altında bozkırda karşılaşan farklı etnosların ilişkileri ele alınmaktadır. Beşinci bölüm olan sönmüş passionerlik bölümünde Türklerin ortaya çıkışı ve Çin'le olan mücadeleleri ele alınmıştır. Altıncı bölümde soğumuş passionerlik bölgesi başlığında, Uygurlar ve Siyenpiller incelenmiştir. Yedinci bölüm 'yolun sonu' Kimaklar, Guzlar, Peçenekler ve Kumanları ele alırken; sekizinci bölüm passioner itkinin sona ermesi neticesinde, Büyük Bozkır'da yaşayan etnosların varlıklarını noktalamaları ya da küçük bir kalıntı haline gelmeleri, Çin, Halifelik ve Bizans gibi süper-etnosların yaşadıkları ülkelere geçmelerini anlatmaktadır. Son bölüm olan 'bahadırlar, şövalyeler ve katiller' bölümünde ise; Hristiyan Dünyası, Kumanların ve Selçukluların faaliyetleri ele alınmaktadır.

Kitabın başlığı her ne kadar Hazar Çevresi olsa da Hazar Denizi'ne 3000 km mesafedeki Saur dağlarından, Mançurya'ya, Mısır'dan Roma'ya Yemen'e kadar uzanan bir coğrafya ele alınmaktadır. Hazar civarında anlatılan tarih, salt toplumsal temelde değil aynı zamanda insan-coğrafya etkileşimine, coğrafyanın halkların kaderlerine etkilerine kadar çok boyutlu bir şekilde ele alınmaktadır. Kitaptaki anlatımın ciddi derecede coğrafya temelli olması, anlaşılmasında ciddi bir harita bilgisine sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Tarihin ve coğrafyanın bağlamından kopmamak için çalışmanın harita eşliğinde

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye. e-mail: fatihcelikk@yandex.com

ORCID: 0000-0003-2615-4246

Geliş Tarihi: 31 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 09 Aralık 2020

Received: 31 October 2020

Accepted: 09 December 2020

okunmasında fayda bulunmaktadır. Çalışma M.Ö. II. yüzyıldan itibaren 1400 yıllık bir tarihsel süreci, etnogenez oluşumlarını, passioner ve passioner niteliğini kaybeden halkları ele alırken Hazar civarındaki halkları temel alarak konuyu temellendirilmektedir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi Gumilëv'in çalışması Hazar çevresini aşmaktadır.

Yazar, kavramsal bir şema çizerek coğrafi davranış, tarih-etnoloji ilişkisi, insanın etnogenezdeki yeri gibi konular üzerinden kitaba giriş yapmaktadır. Gumilëv'e göre insanlar kendi bireysel tercihlerini yapsa da içerisinde bulunduğu etnogenez akımın statik kanunları insanları etkilemektedir. Bu etkileme sürecinde her bir birey devasa etnolojik süreçte tek başına belirleyici olamamakla birlikte en tabanda ve alt etniklerin içerisinde, güçlü passionerlikle değişmeyen kanunları dengeleyici eylemlerde bulunabilme imkânına sahiptir. Tüm bu etnogenez safhalarında halklar kendi davranış şekilleriyle (etnoslarıyla^v) maddi kültürlerini^{vi} inşa etmektedirler. Bu kültür inşasında iki farklı halkın ilişkisi göz önüne alındığında passionerlik düzeyi düşük olan etnos görece passionerlik düzeyi yüksek olan etnosa ayak uydurmaktadır. Passionerler bir etnosun korunmasında başat rol oynasa da aşırı passionerlik etnos içerisinde kırılmalara yol açabilmektedir. Passionerliğin aşınması durumunda uyumlu fertlerin hâkim olduğu homeostaz durumu söz konusu olabilmektedir.

Gumilëv tüm etnosların en az iki etnosun bir araya gelmesiyle ortaya çıkacağını savunmaktadır. Bu bağlamda örneğini verdiği, Hyung-nu etnosu H'yünyün ve Hunyü etnoslarının Gobi çölündeki yerli ve zengin halklarla kaynaşması sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu etnosun ortaya çıkışının akabindeki passionerliğinin yanı sıra savaşıllığı da bozkırda yükselmesinin önünü açmıştır. Burada Gumilëv'in özellikle üzerinde durduğu bir nokta bulunmaktadır. Romalı Tarihçi Ammianus Marcellinus'a atıf yapan yazar, bozkır halklarıyla ilgili Romalı (Batılı) barbar algısına ilişkin kabulleri reddetmektedir. Zira Gumilëv'e göre Marcellinus Hunlar hakkında telkinde bulunurken öznel yargılarla hareket etmektedir. Gumilëv'e göre Hunlar, çağdaşları olan Cermenler, Keltler, Kantabırlar, Arkadia, Tesselia Epir'de yaşayan Helenler'den daha barbar değillerdir.

Hayvanlardan farklı olarak insanların kendini ve içinde bulunduğu toplumu koruma güdüsü anlamında kullanılan passionerlik halkın yayılması, güçlenmesi için önemlidir. Bu çerçevede Gumilëv, 304 yılında passionerlik seviyesi yüksek Hyung-nular'ın Çin'i yenmeye muvaffak olduğu örneğini vermektedir. Fakat Gumilëv'e göre başka bir etnosu yenmeye muvaffak olmak etnosun bütünlüğünü sağlamak için başlı başına yeterli değildir. Kitapta bu hususa örnek olarak 304'te Hyung-nu'lar Çin'i yenmeye muvaffak olsa da passionerlik seviyesinin bütünlüğü sağlayamadığı durumu verilmektedir. Bunun yanında passioner olmayıp çalışkan ve dürüst bireyleri bünyesinde barındıran toplumlar yıkılmayıp etnosun ya da süper-etnosun^{vii} önceki atılımın ataletiyle yaşamına devam edebilmektedir. Bu grup her ne kadar gelenek ve kültürleri yeniden inşa edecek güce sahip olmasalar da parçalanma döneminde kaybolmayan kültürü muhafaza edip bir sonraki nesle taşıyabilirler. Bu dönemde etnos ya da süper-etnos eskiden tevarüs ettiği atılımın ataletiyle kendini yaşatır. Zira eğer bir etnos kataklizm/büyük felaket döneminde dağılmayıp da sağlık nüvesini koruyabilirse, varlığını devam ettirip aşırı passioner olunan dönemden daha başarılı gelişme sağlayabilmektedir. Bu

hususla ilişkin ise, dağılan topluluktan Meng-Sung isimli bir Hyung-nu'nun, 400 yılında Kansu eyaletinin bir bölümünü ele geçirerek Ho-hsi prensliğini kurması örnek olarak verilmektedir. Burada Gumilëv geçmişten gelen passioner atılımın kıvılcımların etnosun toplumsal hafızasında yer ettiğini göstermektedir. Şayet bir etnos içinde bulunduğu büyük felaket döneminde ayakta kalıp varlığını sürdürebilirse aşırı passioner olduğu döneme göre daha fazla başarı da sağlayabilmektedir. Sağlam bir yönetim, topluluk içerisindeki çalışkan insanların kabiliyetleri için hayal dahi edemeyecekleri bir imkân sunmaktadır. Atalet dönemleri hayaller için değilse de hedeflenen planlar için ortam sunmaktadır. Bu açıdan atalet safhası gelişme ve ebedileşme safhasıdır.

Gumilëv çalışmasında sadece halkların kendi içlerinden gelen passioner dürtüleri üzerinde durmamış coğrafi koşulların insan ilişkilerini ne şekilde etkilediği üzerinde de durmuştur. Bu bağlamda Büyük Sahra'da tarihin farklı dönemlerinde meydana gelen iklimsel olaylar, bölgenin yeterli yağış almaması sebebiyle yaşanan ciddi kuraklıklar sonucunda meydana gelen zoraki göçler etnik kaynaşmaları da beraberinde getirmiş ve zaman zaman simbiyotik ilişkiler söz konusu olmuştur. Kitapta simbioz örneği olarak Finler, Ugorlar, Hyung-nu'lar simbiyozu örnek verilmektedir. Simbiyoz içerisindeki kabileler arasında kırım ve savaş azalmaktadır.

Hazar Çevresinde Bin Yıl isimli kitapta, Bozkırdaki 552-747 yılları arasındaki yaklaşık 200 senelik atalet çağında Hyung-nular etnosunun devamı olarak Altay'larda Türklerin ortaya çıkışı da incelenmektedir. Bu kapsamda Türkler hâkimiyet kurdukları coğrafyanın kontrolünü sağlamak amaçlı il adı verilen sosyo-politik sistem kurmuşlardır. Bu kurulan il sisteminin merkezinde de savaşçılardan, hakanın hatunlarından, çocuklarından ve hizmetkârlarından müteşekkil orda (devlet) bulunmaktadır. Yedinci yüzyılda doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılan Türkler, zoraki kış koşullarına hazırlık yapmak amaçlı yaylaya çıktıkları dönemde birbirleriyle nadir karşılaşır hâle gelmişler, bu durum beraberinde sosyal özelliklerin de gelişmesinin önünde engele yol açmıştır. Bu süreçte il yönetimi yerine federasyon yönetimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kazanılan coğrafi alanın genişliği arttıkça daha merkezi yönetsel yapılar doğsa da çeşitli sebeplerle çevreyle bağlantının kopması ya da kontrol imkânın azalması durumlarında federal yapılar ortaya çıkmaktadır.

Gumilëv'in çalışması Avrasya halklarının oluşumunun anlaşılması için temel bir kaynaktır. Yazar, farklı etnosların, farklı passionerlik düzeylerinin ortaya çıkardığı etnoslaşmayı ele almıştır. Burada İbn-i Haldun'un asabiyet kavramıyla Gumilëv'in passionerlik kavramı arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Zira İbn-i Haldun'un Mukaddimesinde çöl ortamında bir araya gelen kabilelerin içerisinde asabiyeti yüksek olanın yönetimi ele alacağı yönünde bir sav varken Gumiliev'de simbiyotik ilişkide olsun ya da olmasın etkileşim hâline gelen iki kabile arasında passionerlik düzeyi yüksek olanın diğerini asimile edeceği yönünde bir görüş mevcuttur. Ayrıca İbn-i Haldun'un egemenlik sürecini ele aldığı döngü içerisinde asabiyet düzeyi düşükçe hâkim kabilenin gücünü kaybedip, şatafata, gösterişe yönelmesi, bunun akabinde de egemenliğini kaybetmesi gibi bir durum söz konudur. Gumilëv'in etnogenez sürecinin döngüsellliği üzerine vurgusuyla da burada benzerlik kurulabilir. Gumiliev'e göre bir etnos pasyonerlik seviyesinin yüksekliğine göre çevresindeki etnosları egemenlik altına almaktadır. Yeni oluşan etnogenezde savaşıma eğilimi azalmakta bu durumsa insanlarda boşa gezme, eğlenme

tercihini artırmaktadır. Bu husus ataleti meydana getirmektedir. Atalet döneminde etnoslar demlenme, yeni atılımlara hazırlanma gibi eğilim gösterebildikleri gibi konfora da yönelebilirler. Konfora yönelen etnostaki passionerlik aşınması, etnogenezin görece daha yüksek passionerliğe sahip etnoslar tarafından yok edilmeye sonuçlanmaktadır. Yıkılan etnogenezden kurtulabilen bazı alt-etnosların yeni etnogenezler meydana getirdiği aşamada döngü yeniden başlamaktadır.

Son tahlilde Hazar Çevresinde Bin Yıl'da Gumilëv, Avrasya Halklarının ortaya çıkışlarını, başka etnoslarla bir araya gelmelerini, ayrılmalarını ve çöküşlerini tarihsel bir perspektiften ve etnogenez oluşumları üzerinden anlatmaktadır. İlgili çalışmanın işlenişinde coğrafya önemli yer tutmaktadır. Hazar çevresinde meydana gelen iklimsel değişikliklerin yol açtığı göç akımları ve bu akımların neticesinde ortaya çıkan etkileşimler coğrafi temelde işlenmektedir. Kitap; tarih, siyaset, sosyoloji ve coğrafya çalışmalarına yönelik kaynak teşkil etmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.
No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: FÇ; Tasarım: FÇ; Veri Toplama: FÇ; Kaynak Tarama: FÇ; Analiz ve Yorum: FÇ; Makalenin Yazımı: FÇ.

Idea: FÇ; Design: FÇ; Data Collecting: FÇ; Literature Review: FÇ; Analysis and Discussion: FÇ; Writing: FÇ.

(I) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(I) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.*

ⁱ Gumilëv'in özgeçmişini için ayrıca; <https://islamansiklopedisi.org.tr/gumilev-lev-nikolavic> ve Farzaliev, A., & Sazak, G. (2016). Lev Nikolayeviç Gumilëv ve Etnogenez Teorisi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(1).

ⁱⁱ Etnogenez: Etnik sistemin ortaya çıkışından passionerlik enerjisini kaybetme safhasının etkisiyle yok oluşuna kadar devam eden süreçtir.

ⁱⁱⁱ Oykümena ya da eykümena; Yunanca "oikeo-yerleşmek, oturmak" kelimesinden gelmektedir. Yaşamaya elverişli coğrafi bölgeler demektir.

^{iv} Passioner, içgüdüsel olarak kendini koruma dürtüsüyle hareket eden fert olarak tanımlanmaktadır. Passioner alan ise passioner enerjinin ortaya çıktığı bölgedir.

^v Etnos: İnsanların orijinal davranış kalıbı esasına göre şekillenen toplumu ifade eder. Fakat etnos olgu olarak insanların ortak yaşam biçimlerine indirgenemez, etnos toplum ve doğa arasındaki bir bağıdır.

^{vi} Maddi kültür yapısı içerisinde; alet-edevat, eşyalar, silahlar, dini objeler, sanat vb. yer almaktadır.

^{vii} Gumilëv'e göre Akdeniz Havzasında birbirini takip eden üç süper-etnos vardır. Bizans, Halifelik ve Avrupa.